George Bogdan ȚÂRA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Despre varietatea argumentelor în constituirea primelor norme gramaticale românești

Abstract: (On the variety of arguments used when building the very first set of Romanian grammar norms) Our paper aims to emphasize some concrete examples for the creation of grammatical norm in the first ever published grammar book on Romanian language: *Elementa linguae daco-romanae sive valahicae*. The authors, Samuil Micu and Gheorghe Șincai, provide several arguments to justify their option. Some of them refer to the cultural prestige (the Latin model, the etymology argument, the comparison with other European languages), while others point either to the tradition of spoken language, or to the simple application of the minimum effort rule. On several occasions the authors are compelled to take their own decisions, due to lack of clear diachronic or synchronic evidence. Despite being a descriptive grammar, *Elementa* aimed first and foremost to provide fix and unified norms of proper communication, which would have enabled Romanian language to be considered amongst other cultivated languages in Europe. This fact is underpinned by the variety of arguments provided to support and legitimize the employed rules.

Keywords: grammar norm, diachrony, synchrony, etymology, Latin, Romance languages

Rezumat: Lucrarea noastră își propune să scoată în evidență câteva cazuri concrete de constituire a normei gramaticale în prima gramatică tipărită a limbii române: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Samuil Micu și Gheorghe Șincai aduc o seamă de argumente pentru justificarea opțiunii lor. Între acestea, unele țin de prestigiul cultural (modelul latin, argumentul etimologic, comparația cu alte limbi europene), altele se referă la tradiția limbii vorbite sau la simpla aplicare a legii minimului efort. Nu sunt puține cazurile când, în lipsa unor dovezi diacronice ori sincronice, autorii sunt nevoiți să ia decizii proprii. Deși este o gramatică descriptivă, *Elementa* are ca prim scop fixarea și unificarea normelor de exprimare îngrijită (comunicare corectă), ceea ce ar fi permis integrarea limbii române între celelalte limbi cultivate (de cultură) din Europa. Acest fapt este subliniat de varietatea argumentelor care susțin și chiar legitimează regulile enunțate.

Cuvinte-cheie: normă gramaticală, diacronie, sincronie, etimologie, latină, limbi romanice

1. Norma

Una dintre definițiile recente ale noțiunii de *normă* consideră că aceasta reprezintă „expresia convențională a unui anumit uz lingvistic, impusă cu o forță coercitivă mai mare sau mai mică persoanelor aparținând unei anumite comunități culturale” (ELR 2001 s.v.).

Prezentată astfel, ca expresie a unui uz lingvistic, „impusă cu o forță coercitivă”, norma nu presupune în mod automat ideea de *argumentare*. Desigur, definiția de mai sus are în vedere norma deja formată și recunoscută pe bază de convenție, nu și procesul de stabilire a ei, cu ajutorul unor argumente logice, de natură exclusiv lingvistică.

Eugeniu Coșeriu detaliază ideea de *normă* în opoziție cu cea de *sistem*, în cazul unei limbi funcționale, subliniind caracterul ei social și cultural: „norma, în schimb, este « un sistem de realizări obligatorii » [...], consacrate din punct de vedere social și cultural: ea nu corespunde la ceea ce « se poate spune », ci la ceea ce « s-a spus » și

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

în mod tradiţional « se spune » în comunitatea considerată. Sistemul cuprinde *formele ideale* de realizare ale unei limbi, adică tehnica şi regulile respectivei creaţii lingvistice; norma cuprinde *modelele deja realizate istoric* cu ajutorul acestei tehnici şi al acestor reguli [...], norma [...] corespunde fixării limbii în tipare tradiţionale" (Coşeriu 1997, 50).

Marele savant subliniază legătura intimă între *normă* şi *sistem*, între modelul dat şi potenţialitate: „Într-adevăr, pentru vorbitorii propriu-ziși, limba actuală este nu numai un ansamblu de forme deja realizate – modele utilizabile ca atare (*normă*) – ci şi o tehnică pentru a merge mai departe, dincolo de ceea ce s-a realizat, este un „sistem de posibilităţi (*sistem*)" (Coşeriu 1997, 238-239).

În ce ne priveşte, vom avea în vedere procesul de constatare a formării unei norme (fonetice, gramaticale etc.) şi de fixare a ei în conştiinţa lingvistică, pe baza unei varietăţi de argumente. Acest proces a fost posibil numai în măsura formării, într-un moment istoric, a unei conştiinţe lingvistice româneşti, prin comparaţie cu alte idiomuri sau pornind de la observaţii empirice asupra realizărilor sistemului. În studiul de caz pe care îl propunem, autoritatea normei stabilite de autori este justificată de autoritatea argumentului care o însoţeşte. Argumentul primeşte, astfel, un rol deosebit de important, pentru că el evocă realizările sistemului, dând legitimitate enunţului cu caracter de normă.

2. Argumentele

Normarea limbii române pe baza regulilor gramaticale a fost un proces complex, relevat în lucrările redactate de către filologii Şcolii Ardelene. Aceştia au conştientizat nu numai specificul şi identitatea limbii lor, ci şi legăturile pe care aceasta le avea cu latina, limba de cultură a Europei până în secolul XIX-lea, cu limbile romanice, îndeosebi cu franceza şi italiana, aflate în plină evoluţie într-o perioadă de modernizare a spiritului european, dar şi cu alte limbi (germana, maghiara) cu care româna se afla în contact.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae este considerată „prima gramatică sistematică a limbii române" (Chindriş şi Iacob 2013, 245) şi, totodată, prima gramatică tipărită, deci cu mare putere de difuzare, atât în comunităţile româneşti, cât mai ales în mediile culturale străine. Prin complexitatea ei, lucrarea depăşeşte cadrele stricte ale unei gramatici obişnuite, deoarece, încercând o descriere cât mai cuprinzătoare a românei, autorii stabilesc reguli de fonetică, ortografie, morfologie, sintaxă, prozodie, lexic, compunând chiar un ghid de comunicare (vezi ELDRV 1805). Caracterul descriptiv al lucrării este completat de scopul ei normativ şi explicativ. Astfel, pentru fiecare categorie de reguli se aduc argumentele necesare constituirii normei. În general, sunt două tipuri de argumente dominante: comparaţia cu latina şi uzul românei în epoca respectivă:

> „Celelalte ce ţin de sintaxa verbelor le mai poţi învăţa singur **din uz** şi **din natura sintaxei latineşti**" (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

Varietatea naturii argumentelor este enunţată, în anumite cazuri, de autorii înşişi, aceştia dovedind o necesară flexibilitate şi o viziune cuprinzătoare a fenomenelor din limbă:

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

„Acestea s-au spus despre adjective, însă alta este situaţia substantivelor al căror plural îl vei învăţa parte din înţeles, parte din terminaţie şi **parte din uz**" (ELDRV 1780, 31).

Având în vedere cele de mai sus, precum şi altele asemănătoare (vezi **2.5 Forţa uzului**), nu putem susţine afirmaţia lui Aurel Nicolescu: „Faptul că se orientau după gramatica unei limbi lipsite de viaţă i-a făcut să accepte, cu oarecare uşurinţă, normele şi preceptele existente în cărţi stabilite de gramaticieni, şi să ignore, aproape total, gramatica limbii vii, singura care ar fi putut să le pună la îndemână normele şi regulile juste şi reale" (Nicolescu 1971, 114-115). Această percepţie, care a tins să se generalizeze în absenţa unei lecturi atente a textelor Şcolii Ardelene, porneşte de la două confuzii. Prima este legată de conceperea limbii latine ca fiind „lipsită de viaţă". Desigur, idiomul numit *latină* nu mai era o limbă vorbită încă din secolul al VIII-lea, însă a fost în continuare folosit ca limbă internaţională a scrisului ecleziastic şi ştiinţific. Numai pe baza învăţării latinei s-a putut forma conştiinţa lingvistică a structurii limbilor vernaculare, în special a celor romanice. În al doilea rând, categoriile gramaticale stabilite de gramaticienii limbii latine nu intră în opoziţie cu particularităţile limbilor moderne, care se adaugă modelului gramatical latin, completându-l. În cazul românei, este bine ştiut că tocmai structura gramaticală este primul argument al latinităţii limbii. În aceste condiţii, afirmaţia lui A. Nicolescu s-ar potrivi mai curând unor limbi cu origine diferită de cea latină, ca: germana, maghiara, sârba, pentru care, în aceeaşi perioadă, se scriau gramatici după acelaşi model al gramaticilor limbii latine.

Evident, „Şcoala Ardeleană nu avea la îndemână o prezentare istorică a structurii gramaticale româneşti" (Nicolescu 1971, 115) pentru a înţelege „tendinţa spre simplificare" (*Ibid.*) a sistemului morfologic în română. Meritul filologilor ardeleni este tocmai faptul că au înţeles structura limbii lor în strânsă legătură cu latina, printr-o viziune comparativă[1] atât sincronică, ce presupune şi asemănări (vezi **2.1 Asemănarea cu modelul latin)**, şi deosebiri (vezi subcapitolul **2.2 Deosebirea faţă de modelul latin**), cât şi diacronică (vezi **2.3 Argumentul etimologic şi al continuităţii**). Cele două demersuri desfăşurate în paralel sunt dovada unei viziuni critice şi obiective, chiar dacă nu lipsite de erorile inerente începutului de drum. Din această perspectivă, argumentele aduse de autori primesc o importanţă la fel de mare cu cea a regulilor pe care le stabilesc în descrierea limbii[2]. În sens invers, neputinţa de a da o regulă fixă se datorează absenţei argumentelor prin care aceasta să fie întărită:

„**Nu este aşa de uşor a da o regulă sigură şi precisă** asupra formării numelor feminine de la masculine, de aceea **nici nu o făgăduim**, totuşi întrucât se poate o cuprindem în cele ce urmează" (ELDRV 1780, 35).

1. Justeţea acestei perspective este subliniată tocmai de rezultatul ei: „Cercetând felul cum se prezintă morfologia în gramaticile Şcolii Ardelene, se observă cu uşurinţă tendinţa acestora de a demonstra că toate părţile de vorbire prezente în morfologia latinească s-au păstrat şi în limba română. Deşi numărul părţilor de vorbire diferă în unele gramatici, el este – în general – acelaşi cu cel din morfologia actuală" (Nicolescu 1971, 123).

2. Susţinem, desigur, concluzia oarecum neaşteptată a lui A. Nicolescu: „Se pătrundea, în felul acesta, în domeniul lucrărilor ştiinţifice în care aveau întâietate mai ales argumentul şi demonstraţia" (Nicolescu 1971, 115).

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

2.1 Asemănarea cu modelul latin

Conştiinţa lingvistică se formează pe baza comparaţiei cu modelul latin clasic, limbă a scrierilor, supusă puţin schimbărilor, în care norma s-a păstrat prin excelenţă. Deşi, aşa cum a demonstrat N. A. Ursu (1971, 259-272), modelul direct al lucrării, conform structurii sale, este *Elementa linguae germanicae, in gratiam hungaricae et transylvanicae iuventutis, ex optimis autoribus collecta a Georgio Nagy, transylvanode Nagy-Ajta*, Viena, 1775, gramatică a limbii germane alcătuită, la rândul ei, aşa cum se arată în titlu, după modelele altor autori, structura de profunzime a ambelor lucrări este dată de gramatica limbii latine[3], ca suport general al reflecţiei asupra limbilor moderne europene.

Prin urmare, considerăm că, în exemplele incluse în acest subcapitol, ideea legăturii istorice între română şi latină, atât de necesară reprezentanţilor Şcolii Ardelene din motive de afirmare a originii românilor, este secundară, fiind implicită. Observarea asemănărilor în ce priveşte regulile gramaticale are în vedere nu atât prestigiul limbii latine, cât al gramaticii ei normate şi însuşite de către toţi intelectualii care foloseau latina ca limbă a literaturii (clasice), a ştiinţelor şi a administraţiei. În aceste condiţii, orice element de asemănare cu situaţia din latină conferea gramaticianului român un argument clar, validat şi prestigios, observaţia sa căpătând autoritatea unei reguli. Prin această metodă, regulile stabilite de autori primesc legitimitate şi recunoaştere într-un mediu format din elite culturale străine şi româneşti (aflate în proces de formare). Desigur, apropierea românei de latină constituie un atu faţă de oricare altă limbă din Imperiul habsburgic: germana, maghiara sau limbile slave. Prin urmare, sunt cazuri (fonetică, sintaxă) în care nu mai este necesară crearea unor reguli noi, cele latineşti aplicându-se deja limbii române.

Cum era firesc, cele mai multe reguli care concordă cu cele din latină sunt semnalate în domeniul foneticii. În funcţie de poziţia lor în cuvânt, cele mai multe foneme „sună ca la latini", „sună ca în limba latină", „se pronunţă ca la latini" sau „se rosteşte ca la latini". Dintre acestea, amintim următoarele:

> „*A, a* notat cu accent acut ′ sau scris dublu" ; „*B, b*"; „*D, d*"; „*E, e*"; „*F, f*"; „*I, i*"; „*L, l* [...] la început de cuvânt, înainte sau după consoană"; „*M, m* şi *N, n*"; „*O, o*"; „*P, p*"; „*R, r*"; „*S, s* [...] dublat" (şi în alte situaţii); „*T, t*", „*U, u*"; „*Z, z*"; „*V, v*" (vezi ELDRV 1780, 13-19); „Consoanele se pronunţă: I. *b, d, f, h, k, l, m, n, p, r, x, z, v* ca în limba latină" (ELDRV 1805, 121).

Şi în sintaxă, asemănarea cu latina, limbă normată în gramatici încă din Antichitate, devine regulă în sine, astfel încât se consideră că româna nu necesită reguli noi:

Sintaxa numelor şi a pronumelor:

„Mai multe nume daco-romane puse în aceeaşi construcţie **se leagă unul de**

3. Mioara Avram consideră gramatica lui Georgius Nagy doar unul dintre modelele posibile pentru *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, deoarece „Alături de acest model – care este evident numai pentru unele anexe ale gramaticii şi pentru ultimele capitole de morfologie, consacrate părţilor de vorbire neflexibile – este de presupus că s-a urmat şi modelul direct al unei (unor) gramatici ale limbii latine, neidentificate încă [...]" (Avram 1980, 574).

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

> **altul ca la latini**, de aceea nu e nevoie să se dea **reguli speciale** despre ele" (ELDRV 1780, 73, ELDRV 1805, 187);
>
> „Celelalte, care privesc sintaxa numelor şi a pronumelor şi nu au fost amintite aici, sau **merg ca la latini**, sau au fost spuse în partea a doua a acestui opuscul" (ELDRV 1780, 75; ELDRV 1805, 189).

Sintaxa adverbelor, prepoziţiilor, conjuncţiilor şi a interjecţiilor

> „Construcţia acestor părţi de vorbire[4] **se potriveşte foarte mult cu construcţia latinească** a aceloraşi [părţi de vorbire]. De aceea **nu este necesar să se dea despre ea reguli speciale**" (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

În linii mari, descrierea verbului românesc coincide cu cea a verbelor din latină din perspectiva conjugării formelor regulate:

> „În limba daco-română sunt, **ca şi în latină**, patru conjugări ale verbelor regulate" (ELDRV 1780, 47; ELDRV 1805, 163).

O parte din verbele care au un regim special în latină îl păstrează şi în română. În cazul verbelor care cer dativul, comparaţia nu are în vedere sublinierea caracterului latin al gramaticii româneşti, ci stabilirea unei reguli pe baza unui model dat, cu atât mai mult cu cât aceeaşi afirmaţie se putea face nu numai despre oricare din limbile romanice, ci şi despre germană, engleză, sârbă etc.:

> „Verbele care cer **în limba latină** dativul **la fel** îl cer şi în daco-romană, de ex.: Dă-mi apă să beau, *da mihi aquam, ut bibam*." (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Acelaşi tip de argument este folosit şi pentru verbele care cer infinitivul. Construcţia „acuzativ cu infinitiv" după vebele: *dicendi*, *sentiendi*, *voluntatis* şi *affectum* este celebră în sintaxa latină şi cunoscută de absolut toţi utilizatorii acestei limbi. Prin urmare, şi de această dată, regula în gramatica românească este susţinută de prestigiul modelului latin, deşi construcţii asemănătoare se întâlnesc nu numai în limbile romanice, ci şi în germană sau engleză:

> „Verbele care **în limba latină** cer infinitivul pe acelaşi **îl cer şi în daco-romană**; de ex.: Învaţă- l a vorbi, *doce eum verba facere*; M-am urît a scrie, *nauseavi scribere*" (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Formele de singular şi plural ale pronumelui reciproc coincid, situaţie care se observă şi în latină:

> „I. **Ca şi în limba latină,** are pluralul la fel cu numărul singular" (ELDRV 1780, 37).

Gheorghe Şincai, în ediţia din 1805, adaugă un subcapitol *Despre prozodie,* „ca

4. Sintaxa adverbelor, prepoziţiilor, conjuncţiilor şi a interjecţiilor.

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

să fixez câteva reguli despre cantitatea silabelor, de care cititorul, în parte, se poate folosi". Aşadar, acestea nu au ca scop observarea unor evoluţii fonetice, ci transmiterea unor reguli practice, susţinute de comparaţia cu prozodia latină:

> „Vocalele aflate înainte de două consoane **sunt lungi ca la latini**; de ex.: *dinte* „dens"; *lindină* „lens, dis"; *sarcină* „sarcina" etc." (ELDRV 1805, 195).

2.2 Deosebirea faţă de modelul latin

Comparaţia cu gramatica latinească se face şi în sensul opoziţiei regulilor din română cu modelul latin absolut. Această atitudine dovedeşte că reproşul unui „latinism exagerat" adus reprezentanţilor Şcolii Ardelene nu este unul întemeiat. Subscriem observaţiei făcute de Mioara Avram, potrivit căreia: „În ce priveşte partea de gramatică propriu-zisă, latinizarea limbii este chiar inexistentă şi însuşi latinismul interpretării este moderat. Secţiunile de morfologie şi sintaxă evidenţiază natural asemănările cu latina [...]" (Avram 1980, 582). Constatăm, mai curând, o atitudine corectă şi obiectivă a filologilor ardeleni, care urmăresc scoaterea în evidenţă a particularităţilor şi individualităţii limbii române. Prin comparaţie cu gramatica latinei clasice, devenită model de referinţă pentru alcătuirea noilor gramatici ale limbilor vernaculare, filologii ardeleni stabilesc empiric, pe baza observaţiei în sincronie, o seamă de diferenţe, cu rol normativ, între reguli de bază în latină şi corespondentele lor în română. Subliniem faptul că, în acest caz, perspectiva nu este una istorică, ci pur comparativă. Modelul latin funcţiona, aşadar, în sincronie, atât în ce priveşte apropierea, cât şi opoziţia faţă de el.

Descrierea modului în care se face pronunţia sunetelor în română este în strânsă legătură cu redarea lor grafică, prin intermediul alfabetului latin. De altfel, se observă confuzia între sunete şi litere, în condiţiile în care autorii nu numai că nu dispuneau de un sistem de scriere, dar erau nevoiţi să-l stabilească ei înşişi. Cel mai interesant ni se pare faptul că raportarea se face la limba latină „de azi", adică la limba de cultură a Europei secolului lor, faţă de care, în mod evident, româna are asemănări, dar şi deosebiri.

> „Paginile ce urmează vor arăta, pe cât se va putea, fără graiul viu al învăţătorului, felul acestor litere sau mai bine zis rostirea lor, **deosebită în unele cuvinte de pronunţarea latină *de azi***" (ELDRV 1780, 13).

Aceeaşi este situaţia şi în ce priveşte stabilirea regulilor în sintaxa numelor şi a pronumelor. Acolo unde acestea nu coincid cu cele din latină, se propun reguli noi, tocmai prin opoziţie cu modelul latin, care devine un contraexemplu ce ajută la crearea şi justificarea noii norme în română:

> „Ci numai acelea sunt de amintit în care **diferă faţă de latini** sau nu s-au spus despre ele până aici. Şi astfel să fie regula. I. Ablativul instrumentului, care **la latini** [se foloseşte] fără nici o prepoziţie, **la daco-romani** se face cu prepoziţia [lat.] *cum*; de ex.: Punge cu cuţitul, *punge cultro*; taie cu securea, *scinde securi*" (ELDRV 1780, 73, ELDRV 1805, 187).

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

Sintaxa verbului, deşi în parte simplă, datorită similitudinilor cu cea din latină, are nevoie de reguli noi în ce priveşte verbele al căror regim diferă de modelul latin:

> „În ce priveşte sintaxa verbelor daco-romane, ea **aproape coincide cu sintaxa verbelor latine**. Cu toate acestea, **iată regula** […]" (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

Tocmai sublinierea acestei opoziţii asigură valabilitatea regulii adaptate limbii române:

> „Verbele care **la latini cer genitiv la daco-romani cer ablativul cu prepoziţia *de***; de ex.: Adă-ţi aminte de mine, *memineris mei*, Nu-ţi uita de mine, *non obliviscaris mei*" (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

> „*Notă*. Această regulă se potriveşte şi adjectivelor care **cer genitivul la latini**, căci şi acelea **la noi cer ablativul cu prepoziţia *de***; de ex.: Plin de răutate, *plenus reitatis* sau *malitiae*; Poftitor de laudă, *cupidus laudis*" (ELDRV 1780, 77; ELDRV 1805, 191).

2.3 Argumentul etimologic şi al continuităţii

Argumentarea regulilor gramaticale pe baza observaţiilor de lingvistică diacronică trebuie înţeleasă în contextul în care ea premerge întemeierii lingvisticii romanice de către Friedrich Diez (1794-1876) şi se face pe baza ideii de continuitate firească de la latină la română. Explicaţia pe baza evoluţiei devine o preocupare constantă, cu atât mai mult cu cât ea facilitează înţelegerea şi stabilirea regulilor în gramatica românească:

> „[…] pe cât se poate, **să dăm regula sigură de formare a cuvintelor daco-romane din cele latineşti**. Din care cauză să avem acel folos ca şi noi să economisim mulţimea cuvintelor, pe care altcum ar trebui să le scriem, iar tu cititorule să le poţi învăţa cu mult mai uşor" (ELDRV 1780, 81).

În fonetică, confuziei iniţiale, între sunete şi litere, i se adaugă una privitoare la stadiul latinei cu care se face comparaţia: literele/sunetele „vechi", „strămoşeşti" ale latinei (din Antichitate) versus cele ale latinei „de azi". Desigur, pe fondul transmiterii unei conştiinţe istorice în formare şi a unor confuzii generale în epocă, legate de pronunţia latinei în diferitele state europene, observaţia cu caracter general de mai jos nu poate fi considerată nici falsă, nici greşită:

> „Literele vechi ale daco-romanilor **sunt aceleaşi ca şi ale latinilor sau ale vechilor romani** de la care [aceştia] îşi trag **originea**" (ELDRV 1780, 11);

> „La români, **literele latine, strămoşeşti, sunt aceleaşi ca şi la latini**, adăugându-se doar câteva accente pentru a se citi mai uşor" (ELDRV 1805, 121).

Afirmarea corectă a originii latine a românei este pusă în evidenţă de evoluţia diferită a unor sunete în cuvintele moştenite din latină faţă de cuvintele împrumutate

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

ulterior din alte limbi. Astfel de observaţii, devenite legi fonetice de trecere de la latină la română, sunt şi astăzi folosite ca dovezi lingvistice şi istorice în delicata problemă a epocii de formare a limbii române:

> „*H*, *h* **în cuvinte de origine latină** se pierde cu totul; în cele străine se aude ca şi la latini; aşezat după *c* face ca *c* să se pronunţe ca χ grecesc sau *ch* german; de ex. *hom* „homo", *hora* „hora", *hoste* „hostis" sau „exercitus", háina „vestis". **Citeşte:** *om*, *oară*, *oaste*, *haină*" (ELDRV 1780, 15).

Şi în morfologie, opoziţia între formele cuvintelor care „provin din latină" şi ale celor împrumutate din alte limbi conduce la stabilirea de reguli clare pentru filologii ardeleni şi pentru cititorii din secolele XVIII-XIX. Observaţiile probează o cunoaştere corectă a gramaticii latinei clasice şi una intuitivă (evident, aproximativă) a lexicului românesc de origine latină:

> „Mai rămâne să-ţi notezi că **numele care provin de la cele masculine de declinarea a doua latină şi la daco-romani se termină la vocativ singular în *e***, care trebuie adăugat la nominativ; de ex.: *domn* „dominus" are vocativul *doamne*, *somn* „somnus" *soamne* etc." (ELDRV 1780, 29);

> „[...] acelea **care provin din masculinele latineşti**, care toate (dacă exceptezi singurul cuvânt de genul feminin *pane* „panis") sunt la daco-romani de genul masculin" (ELDRV 1780, 29; ELDRV 1805, 141);

> „Totuşi **acele substantive ce nu provin din cuvinte latineşti** primesc de obicei *e*; de ex.: *cumănac* „pileus", *cumănace* etc. (ELDRV 1780, 33);

> „Cele terminate în *d*, **dacă provin din cuvinte latineşti**, primesc *–uri*; de ex.: *iad* „hiatus" sau „*infernus*", *iaduri, nod* „nodus", *noduri* etc. [...] Cele terminate în *p*, **dacă provin din cuvinte latineşti**, primesc *uri*, altfel *i*; de ex.: *câmp* „campus" – *câmpuri*, *timp* „tempus" – *timpuri* şi *snop* „manipulus" – *snopi* (ELDRV 1780, 33; ELDRV 1805, 145).

2.4 De la latină la română (ELDRV 1805)

În capitolul *Despre formarea cuvintelor româneşti din cele latineşti* din a doua ediţie a ELDRV se propune un set de reguli amănunţite de transformare a cuvintelor latineşti în cuvinte româneşti. Demersul este unul complex, pentru că abordarea, prin natura ei diacronică, este prezentată ca un exerciţiu, în plan sincronic, de echivalenţe care conduc la modificarea latinei în română. Unele dintre aceste observaţii sunt considerate astăzi legi fonetice:

> „X. *cl* se schimbă în *chi*, ca clar – *chiar* şi *ct* în *pt*, ca pectus – *piept*" (ELDRV 1805, 125); „XIII. *gl* se schimbă în *ghi*, ca glacies – *ghiaţă*, iar *gn* în *mn*, ca pugnus – *pumn*, lignum – *lemn*" (ELDRV 1805, 127).

Schimbările nu sunt prezentate ca rezultat al unei evoluţii începute deja în latina

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

vorbită din perioada târzie, accentuate în perioada romanică, ci ca o metodă practică de normare a românei prin modificări simple sau succesive (dar regulate), aduse termenilor latini. Redăm doar câteva exemple dintr-o listă mai lungă (vezi ELDRV 1805, 123-127):

> „Cuvintele latineşti, ca să fie daco-romane sau româneşti, **modifică-le astfel**: I. Din numele de genul masculin sau neutru terminate în *us, um, u* şi *ut*, de orice declinare ar fi, omite terminaţiile amintite şi **vor fi româneşti**; de. ex.: nasus – *nas*, lacus – *lac*, arcus – *arc*, tempus – têmp [= timp], lutum – *lut*, cornu – *corn*, caput – *cap* (ELDRV 1805, 123)[5];

> „Cuvintele latineşti care încep cu *de, le, se* şi *te* aş vrea să le consideri ca şi cum ar începe cu *die, lie, sie* şi *tie*, aşa că citeşte-le şi scrie-le **după regulile de scriere şi de transformare** date deja; de ex. deus scrie-l *dieus*, din care, **după regula a IV-a de a transforma**, omite-l pe *s*, după [regula] a XI-a schimbă pe *di* în *z* şi va fi *zeu* [...]" (ELDRV 1805, 127).

Prin acelaşi joc al corespondenţelor între latină şi română, se stabilesc reguli şi în morfologie:

> „**Oriunde** şi **oricând** ne folosim de [pronumele] reciproc în limba latină, trebuie să ne folosim de el şi în română" (ELDRV 1780, 37; ELDRV 1805, 153);

> „Dar aici **observă cu toată atenţia** următoarele cu privire la conjugări: I. Respectaţi întocmai [**cu toată grija**] **regulile de transformare din latină în limba română** [...] III. Prima persoană de la numărul singular formeaz-o din cuvintele latineşti după regulile de transformare date" (ELDRV 1805, 163).

2.5 Forţa uzului (simţul limbii, legea minimului efort, obişnuinţă, eleganţă)

Dispunând de o cultură filologică clasică, reprezentanţii Şcolii Ardelene ştiau de la Quintilian că uzul stă la baza limbajului, alături de raţiune, vechime şi autoritate[6]. Uzul devine astfel un argument important în formarea şi fixarea unei reguli gramaticale, în special în locurile unde nu se puteau stabili convergenţe între construcţiile româneşti şi cele latineşti. Remarcăm această deschidere a autorilor gramaticii, care îşi asumă riscul de a acorda întâietate uzului:

> „Pe celelalte[7] învaţă-le din **uz**, care este **cel mai bun dascăl**" (ELDRV 1805, 149);

> „Pronunţia acestor două litere ъ şi ѫ învaţ-o din **graiul viu al maestrului** [= învăţătorului] căci sunetul lor se deosebeşte în mod deosebit de cele actuale europene" (ELDRV 1805, 121);

5. Cu excepţii şi completări, vezi p. 125.
6. Vezi Quintilian, I, 6: *consuetudo uero certissima loquendi magistra* „uzul însă este cel mai sigur profesor al vorbirii" (trad. Hetco 1974, I, 72).
7. Formarea numelor feminine de la masculine.

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

„Celelalte, pe care, la formarea nominativului plural de la singular, le-am omis cu totul sau nam putut să le determinăm, **mai bine și mai ușor le veți înțelege din uz**" (ELDRV 1780, 35);

„Celelalte feluri de numere[8] **mai ușor le vei învăța din practică**" (ELDRV 1780, 45).

Desigur, ideea de uz nu este înțeleasă de fiecare dată la fel ca la ilustrul retor latin, pentru care uzul însemna *consensum eruditorum*, adică al celor care știu să vorbească bine (dascălul, în cazul nostru). În condițiile în care lucrările normative, ca referințe ale folosirii corecte a limbii, lipseau, folosirea cotidiană a limbii de către cei mulți devine regula prin care se evită o gramatică artificială, care să forțeze apropierea de latină:

„*Notă*. **Poporul în convorbiri obișnuiește** să omită ultima silabă *re* a infinitivului prezent și, în loc de *a lăudare, a tăcere, a dormire* etc., spune *a lăuda, a tăcè* etc." (ELDRV 1780, 51; ELDRV 1805, 167);

„*Notă*. Am spus deja în partea a II-a, când ne-am ocupat de infinitivul conjugării întâi, că în vorbire silaba ultimă, *re*, a prezentului infinitiv nu se pronunță. **Păzește-te să nu uiți de această recomandare**" (ELDRV 1780, 79; ELDRV 1805, 193).

Acceptarea uzului poate conduce până la cuprinderea în cadrul normei a formelor dialectale:

„Verbul pot, *possum*, la persoana întâi a prezentului indicativ **se pronunță chiar și *poci***, altcum se conjugă ca verbele de conjugarea a doua [...]" (ELDRV 1805, 177, ELDRV 1780, 63).

Uzul este văzut ca rezultat al unei logici născute din nevoia de claritate în comunicare sau, dimpotrivă, este rodul unei obișnuințe care nu mai are nevoie de explicații și trebuie acceptată ca atare:

„La lucrurile însuflețite **se obișnuiește** a se pune *pe* **pentru a se distinge** agentul de cel care suferă lucrarea; de ex. Leul au învins pe urs, *leo vicit ursum*" (ELDRV 1780, 73; ELDRV 1805, 187).

„Cu toate acestea trebuie totuși notat că **se obișnuiește** ca substantivele, când li se alătură vreo prepoziție, să se pună înaintea oricăror adjective; de ex.: S-au sculat în contra bărbatului meu, *insurexit contra meum maritum*" (ELDRV 1780, 81; ELDRV 1805, 195).

Când uzul este oscilant și prea îngăduitor, intervin autorii pentru a stabili regula cu argumente pragmatice (înțelegerea textului), stilistice (eleganța) sau care țin doar de simțul limbii:

8. Celelalte numerale, în afară de cele cardinale și ordinale.

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

„*Notă.* În limba daco-romană, apostroful **nu trebuie să se producă neapărat**, de aceea trebuie să se folosească **rar** şi **cu grijă**, ca nu cumva să schimbe cu totul înţelesul sau să-l facă îndoielnic sau **neclar**” (ELDRV 1780, 19);

„Dar **apostroful**, lăsând la o parte silabele *me* şi *se* care se abreviază mai bine, **se face numai pentru eleganţă**” (ELDRV 1805, 123);

„Însă *ei*, chiar dacă se poate pune înainte la numele proprii feminine, totuşi **e mai bine** dacă se pune la urmă; de ex. *ei Marie* „Mariae”, e spus mai bine *Marie-ei*” (ELDRV 1780, 25; ELDRV 1805, 135).

2.6 Opţiunea filologului, în opoziţie cu uzul

Acceptarea principiului uzului în formare normei nu exclude intervenţia critică a filologului. Din perspectiva românei de astăzi, se confirmă faptul că, în conflictul dintre gramatician şi uz, câştigul nu poate fi decât de partea tendinţelor iraţionale din limbă, urmate, paradoxal, cu consecvenţa unor reguli imuabile:

„Celelalte nume au vocativul ca nominativul [...] **Poporul, însă, în vorbirea familiară**, ca să formeze vocativul adaugă *ule* la nominativul singular al numelor care cer articolul *ul*; de ex.: *bun* „bonus”, voc. *bunule*! [...] Poţi folosi sau una, sau alta; totuşi **vei face mai bine şi mai înţelept** dacă, după cum am spus mai înainte, pentru vocativ vei folosi nominativul aceluiaşi număr, fără articolul hotărât” (ELDRV 1780, 29).

2.7 Modelul altor filologi

Acest argument, care are la bază vechimea şi prestigiul domeniului, ne aşteptam să fie evocat mai des în prima gramatică tipărită a limbii române, deoarece el nu se referă la o limbă anume, ci la o concepţie asupra limbii în general. Cu siguranţă, întreaga lucrare este alcătuită după un model asumat, fără ca această practică să ştirbească meritul autorilor:

„**După exemplul altor autori de gramatici**, adaug la pronumele personale pe cel reciproc [...]” (ELDRV 1805, 153).

2.8 Modelul limbilor moderne (romanice, greaca, germana, maghiara)

Comparaţia cu alte limbi europene este unul din principalele argumente în impunerea normei româneşti. Surprinde varietatea limbilor aduse în discuţie: italiana şi franceza, ca limbi romanice înrudite, germana şi maghiara, ca limbi cunoscute nu numai de intelectualii ardeleni, ci şi, parţial, de oamenii de rând, precum şi greaca, pentru prestigiul ei istoric. Dacă prima comparaţie se face cu italiana şi franceza, putem deduce intenţia autorilor de a scoate în evidenţă apropierea românei, justificată tipologic, de limbile romanice. Apelul la germană şi maghiară ţine de latura pragmatică, cele două limbi fiind mult mai cunoscute locutorilor ardeleni. În toate aceste limbi există, însă, fenomene fonetice, morfologice şi lexicale care pot servi la o mai bună

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

înţelegere a situaţiei din română:

> „*C, c* înainte de *e* şi *i* se pronunţă ca **la italieni**, sau ca *cs* **la unguri**, sau ca *sch* de la sfârşitul cuvântului *Mensch* **la germani**; de ex. *cruce* „crux", *cine* „quis" (ELDRV 1780, 13);
>
> „ç cu sedilă, care este şi **la francezi**, se citeşte ca *z* simplu **la italieni** sau *tz* **la germani** şi **unguri**; de ex.: *fáçie* „facies" (ELDRV 1780, 13, v. şi ELDRV 1805, 121);
>
> „Noi, daco-romanii, ne folosim de articolul hotărât: întâ*i* în toate acele împrejurări în care **italienii** întrebuinţează articolul nehotărât *uno*, **germanii** *ein*, **ungurii** *egy*; [...]" (ELDRV 1780, 71; ELDRV 1805, 185);
>
> „De articolul hotărât, cu care adică determinăm lucrurile, ne folosim în acele împrejurări în care **italienii** se folosesc de articolul *il*, **germanii** de *der*, **ungurii** de *a* sau *az*; [...]" (ELDRV 1780, 73; ELDRV 1805, 131; ELDRV 1805, 187).

3. Concluzie

Din cele expuse mai sus, reiese nu numai varietatea, ci şi importanţa argumentelor folosite de Samuil Micu şi Gheorghe Şincai în procesul de creare şi fixare a regulilor gramaticale. Caracterul acestor argumente este multiplu: istoric, comparativ, privitor la uz şi frecvenţă etc., iar rolul lor este descriptiv, explicativ şi, mai presus de orice, normativ. Aşa cum s-a afirmat, argumentele dau credibilitate şi legitimitate unor reguli bazate pe realitatea lingvistică cu care autorii erau contemporani. O parte dintre argumente întăresc conştiinţa originii latine a românei, altele pun în evidenţă caracterul romanic al limbii, prin apropiere de italiană şi franceză, altele semnalează raportul românei cu limbile moderne cu care se afla în contact, iar altele subliniază individualitatea şi particularităţile românei, reflectate în uz. Alături de regulile stabilite, argumentele contribuie la o integrare corectă şi justificată tipologic a românei între limbile de cultură europene.

Referinţe bibliografice

Avram, Mioara. 1980. *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în „Limba română", XXIX, nr. 6, p. 573-584.

Coşeriu, Eugen. 1997. *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. Bucureşti: Editura Enciclopedică.

Chindriş, Ioan şi Iacob, Niculina. 2013. *Secvenţe iluministe*. Cluj-Napoca: Editura Napoca Star.

Munteanu, Ştefan şi Ţâra D. Vasile. [1983]. *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediţie revăzută şi adăugită. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică.

Nicolescu, Aurel. 1971. *Şcoala Ardeleană şi limba română*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)

Quintilianus, M. Fabius. 1974. *Arta oratorică*. vol. I. Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco. București: Editura Minerva.

Ursu, N. A.. 1971. *Modelul gramaticii lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai*, în „Limba română", XX, nr. 3, p. 259-272.

Sigle

ELR 2001: Sala, Marius (coord.). 2001. *Enciclopedia limbii române*. Bucureşti: Univers Enciclopedic.

ELDRV 1780 și ELDRV 1805: Micu, Samuil și Șincai, Gheorghe. 1980. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

BDD-A28954 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 16:24:04 UTC)